

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 136 2015

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2016 och för recensioner 1 september 2016. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–35–3

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2016

ligt författarskap och litterärt inflytande från kristen medeltidslitteratur, inklusive debatten mellan mig och Sävborg om *Njála*. Innan han själv kommer in på sin egen tolkning av denna saga uppehåller han sig vid en tidigare saga, *Laxdela saga*, som enligt Hamer uppvisar ett liknande kristet perspektiv när det gäller de agerande personernas moraliska felsteg och senare botgöring. När han så övergår till *Njála* visar han hur det isländska samhället i dess första del, som utspelar sig före kristendomens införande, präglas av en rättsuppfattning byggd på en enkel jämlikhetsprincip: den som åsamkar någon förlust eller skada ska själv åsamkas motsvarande förlust eller skada, antingen genom böter eller hämnd. I sagans andra del, där Island övergått till kristendomen, gäller nya förutsättningar: rättvisan ska nu mildras av barmhärtighet, och den som bryter mot lagen ska inte bara kompensera för skadan utan också – efter samma mönster som i *Laxdela* – sona sitt brott genom ånger och botgöring.

I ett par följande kapitel analyserar Hamer metaforer i sagan som har att göra med växtlighet och skörd samt visar hur dessa metaforer har sin förutsättning i religiöst språkbruk: ”onda rötter”, ”så ofred”, ”skörda kärlek” och liknande. Här görs bland annat en häpnadsväckande nytolkning av Gunnars återvändande till den fagra liden vid Lidarende. Det handlar enligt Hamer om att Gunnar av ödet döms att återvända till den skörd han själv tidigare sått genom sitt våldsamma handlande. Fallet från hästen jämförs med den isländska Paulus-legendens berättelse om hur den syndige kristendomsfienden Saulus får en gudomlig vision på vägen till Damaskus och därvid faller av hästen, varpå han blir omvänd till kristendomen och förvandlas till aposteln Paulus. Någon kristen apostel blir dock inte Gunnar. I stället framstår han som ett slags martyr för hednadtidens hjälteideal och rättsordning.

När kristendomen införts i sagans andra hälft, blir enligt Hamer Njals fosterson, Höskuld Vitnäs gode, en kristen motsvarighet till Gunnar på Lidarende och framstår samtidigt som en from representant för en ny och bättre rättsordning. När han till följd av den onde Mård Valgårdssons intriger blir mördad på sin åker av Skarpheden och de övriga Njalssönerna, ber han Gud förlåta sina fiender. Hamer har funnit en nära och övertygande parallell i den bibliska berättelsen om hur Sankte Staffan (eller Stefanus) blir den förste kristne martyren. Mordet på Höskuld leder så fram till den stora branden på Bergtorsvål, där Njal av kärlek till sina söner tvingar dem att sona sin skuld genom att

underkasta sig eldens botgöring. Det är därför man efter branden finner Njals döda kropp omstrålad av ljus och Skarphedens döda kropp med brännmärken i form av kors som tecken på att han äntligen sonat mordet på Höskuld. Och på samma sätt handlar det om botgöring och försoning i sagans slutkapitel, då Kåre och Flose efter vallfarten till Rom faller i varandras armare.

Till stor del överensstämmer alltså Andrew Hamers läsning av *Njála* med min egen från 1976, Men där finns också åtskilliga avvikelser, inte bara när det gäller tolkningen av Gunnars återvändande till den fagra liden utan också flera andra av sagans episoder. Och de många parallellerna från religiös litteratur är onekligen belysande och i huvudsak nya, även om man alls inte behöver uppfatta dem som direkta inflytelser, ej heller som uppmaning till allegorisk eller moraliserande läsning av sagatexten, något som jag tror skulle leda helt vilse. När allt kommer omkring är ju *Njála* inte enbart en kristen text utan också en släktfejdsberättelse förankrad i muntlig tradition sedan vikingatiden.

Och det som framför allt gör denna saga till världslitteratur är kanske att den kan läsas på flera sätt, såväl rimliga som mindre rimliga.

Lars Lönnroth

Birgitta Holm, *Språnget ut i friheten. Om ögonblick då konsten blir revolutionär*. Ordfront. Stockholm 2015.

Birgitta Holms senaste verk är en fin liten fyrkantig bok i mjukt omslag. Det är en förrädisk form. Den antyder att det här är en bok att stoppa i fickan för lättsam intellektuell läsning på tunnelbanan. Icke så. Det här är en bok att läsa långsamt, med stor uppmärksamhet och eftertanke. Om det finns något sådant som en mogen litteraturvetenskaplig text så är Birgitta Holms *Språnget ut i friheten* en sådan. Avhandlingsgenrens stora teorikapitel framstår plötsligt som klumpiga duplolegobitar inför de finkalibrerat exakta tankeoperationer som Holm utför i sin bok. Sådan förförisk enkelhet och lekande lätthet i kombination med mångfacetterade tankegångar kan bara verkligen kunnande och lång erfarenhet åstadkomma.

Sånär som på en text är alla bokens texter ny-skrivna. Flera stycken är omläsningar av böcker och filmer som Holm läst eller sett som ung. Dubbelprojektion av då och nu öppnar för reflek-

tioner kring minnets svaghet, styrka och märkliga förvandlingsnummer men också kring förändrade tolkningsraster och praktiker. Tidens gång, hur den upplevs och vad den gör med oss och kanske hur konsten kan hjälpa oss att hålla stånd mot tidens obönhörliga entropi löper som en underliggande tråd genom boken. Jag tänker att det är det Holm menar med ordet "frihet" som finns i bokens titel och i dess mer explicita tema. De "ögonblick i konsten då även i det mest nattsvarta ett euforiskt rus av frihet inställer sig" som Holm skriver i slutordet.

En speciell omständighet, som explicit vävs in och ut ur texten, är dess tillkomstsituation: boken skrevs under Birgitta Holms cancersjuka makes sista tid. Merparten är skriven i Olshammar i Tiveden där makens barndomshem finns, och utspelar sig i tiden mellan beskedet att inga behandlingar längre hjälper och hans död. Små infogade parenteser rapporterar förloppet. Först är det mer som en situationsmarkering, en platsbestämning, men sedan, ju sjukare han blir, ju mindre tid som återstår, desto mer vävs tankarna på honom ihop med de texter och filmer som Holm analyserar. Han dör innan boken är klar. Under hans sista dagar väljer Birgitta Holm att än gång se om och reflektera kring filmen *Dirty Dancing* som hon skrivit och föreläst om i så många sammanhang, bland annat som roligt exempel på hur doktorandhandledning bör gå till. Detta blir ett slags bokens kärnpunkt, när minne, analys, kultur, frihet som tema, möjlighet och nödvändighet kommer samman i en lång analys om dans och "meddans" som Holm benämner det. Det är mycket vackert och mycket sorgligt.

Men innan dess, när det är den 16 juni, Bloomsday, tänker Birgitta Holm givetvis på James Joyce och det är naturligt att göra jämförelsen mellan makens sjukdom och Stephen Dedalus mors. Hon konstaterar sakligt att den enda tidigare erfarenhet hon har av levercancer är från scenen då Stephen tänker på moderns döende där hon låg och kräktes grön galla i ett vitt porslinsfat. Detta sömlösa associerande mellan fiktion, verklighet och reflektioner kring fiktion tror jag de flesta som arbetat med litteratur känner igen sig i. Litteraturen är ett självklart erfarenhetsfält: "jag vet inte om han kommer behöva kräkas så. Men James Joyce har en plats i den här boken och det känns bra att få börja det avsnittet idag". Det kommer också att prägla tolkningsrastret på ett intressant sätt när det gäller synen på litteratur, skrivande och tid.

Den moderna cancerdöden präglas av ständigt nya tidsangivelser. Så och så lång tid för behandlingar. En kris, ett plötsligt försämrande, ny oro, kanske följt av en tillfällig förbättring, som blir en utsträckning av tiden. Så eller så lång tid kvar när inga behandlingar hjälper. Ständigt nya tidsangivelser från år, till månader, till veckor, till dagar och till sist timmar. Alla som någonsin följt en närstående person genom sjukdom fram till det oundvikliga slutet vet att varje ny sådan tidsangivelse kommer som en chock för att sedan följas av ett "men det är inte nu, utan sedan". Detta mantra av att det ännu finns en frist, det fasansfulla kommer sedan, inte nu, det gör någonting konstigt med tiden. I det där nuet, som inte är sen, måste tiden sträckas ut, inte på längden för det går inte, utan den måste vidgas åt sidan, tvingas till att bli bredare, mer omfattande och att gå långsammare.

Holms bok har både funktionen av en sådan vidgning av tiden samtidigt som den tematiserar och undersöker sådana ögonblick i litteraturen. Det leder också till en genomgående reflektion över tid och minne. Hur fungerar tiden hos Woolf? Hur skildras ögonblicket hos Boye? Hur skiljer sig upplevelsen av en film eller bok som man har läst eller sett för länge sedan mellan nu och då? Vad betyder minnets förskjutningar? Vad betyder de olika kulturella situationer i vilka vi läser eller ser något? Alla dessa frågor är intimt knutna till bokens egen tillkomstsituation ibland konkret ibland mer abstrakt men hela tiden med underliggande angelägenhet.

Läsning, skrivande, filmtittande och tolkande är den verksamhet som förmår tänja och sträcka tiden. Kanske det enda som kan skapa "frihet" i den mening Holm beskriver. I boken är själva skrivakten för Holm ett sådant betvingande av tiden. Läkaren ringer för att förbereda henne "på att det skulle kunna inträffa något ganska plötsligt. Jag gör som vanligt, går direkt till datorn. Vi åkte in till sjukhemmet i förrgår och min man är kvar där. Jag ska snart iväg för att vara hos honom men så länge det går klamrar jag mig fast vid skrivandet." (126 f.) Raderna är placerade efter läsningen av Sami Saids bok *Monomani* i kapitlet "Den skrivande stunden", precis i början av det nästföljande kapitlet som handlar om *Ulysses* och *Mrs Dalloway*. Det är nog ingen slump. I läsningen av Saids bok fokuserar Holm på skrivandets bubbla, ett tillstånd där tid och rum upphört. "Finns det en större frihet?" frågar sig Holm med Saids ord. Hur kan då denna frihet gestaltas litterärt?

I kapitlet om Joyce och Woolf går Holm djupare in på frågan om skrivandet och tid. Holm följer Woolfs text genom Woolfs kritik av Joyce. Woolf menade att Joyce visserligen var en uppfinnare, men inte en textens mästare: "it fails, one might say, because of the comparative poverty of the writers mind". Woolf menade att bristen i Joyces skrivande låg i att det fanns en solipsism i texten som får läsaren att vara inne i ett jag som "aldrig når ut eller omfattar eller förstår det som är utanför och bortom" (131). Det är just det senare som Woolf kan menar Holm. *Mrs Dalloway* kom tre år efter *Ulysses* och är på många sätt skriven som en mottext till den. Holm reflekterar över innebörden i ordet "värdinna" och menar att Woolf i Clarissa Dalloways gestalt som värdinna skildrar motsatsen till ett medvetande som stannar innanför sina egna gränser. Den innersta meningen i begreppet värdinna representerar just det som "när ut eller omfattar eller förstår det som är utanför och bortom" menar Holm.

I de två könskodade klockklangerna, Big Bens och St. Margarets, som Woolf skildrar i *Mrs Dalloway* ser Holm en metafor för de två olika skrivartemperamenten. Där den första är en medvetandeström och språkligt ekvilibristisk glider den andra omärkligt ut och in mellan olika medvetanden med en lyrisk och dröjande ton. Woolf beskriver St. Margarets klang som att den "letar sig in i hjärtats djupaste skrymslen och borrar sig ner i en ring av ljud, lik någon levande som vill överlämna sig, upplösa, med en ilning av fröjd finna ro". Med lätta snabba drag och en feministisk skruv visar Holm således hur skrivandets bubbla hos Said, där frihetens finns, i litteraturen också kan bli till läsarens frihet när språket åstadkommer ett tänjande och sträckande av tiden, till det som når utanför och bortom.

Avgörande ögonblick där något blir till i texten spårar Holm både hos Lagerlöf och Boye. Genom två scener i å ena sidan *Gösta Berlings saga*, kapitlet om Brobyprästen, och sedan i *Jerusalem* där Karin Ingmarsdotter friar till sin ungdomskärlek Halvor inför byns rika män, visar Holm hur Lagerlöf undviker det sentimentala genom ständiga energiförskjutningar i texten som gör att texten genom sitt insisterande får de själsliga mekanismerna mellan personerna att hamna i förgrunden. Holm menar att "hos romangestalterna innebär det en upplösning av den akuta konflikten, hos läsaren en fysisk förnimmelse av frihet och möjlighet" (24).

Ett liknande ögonblick spårar Holm i Karin Boyes *Kris* när Malin får syn på Sivs nacke: "Ett

språng har tagits, men egentligen sker det fullständigt passivt. För läsaren handlar det om några rytmer som växlar, för Malin om några linjer som träder fram." (81) Det är en känd scen men det intressanta i Holms läsning är hur den för henne får bli utgångspunkten för ett intressant resonemang om rytmen i Boyes språk genom läsningar av både *Kris* och *Kallocalain*. Även i den senare romanen är det i den avgörande scenen en fråga om rytmförändring i texten.

I flera av essäerna återvänder Holm som sagt till filmer och texter hon läst och sett som ung. Där finns intressanta reflektioner om revolution och böckers betydelser på 1970-talet. Men framförallt är det i de nära jämförelserna av vad Holm minns och vad som egentligen står i texten som frågan om varför minnet har förskjutit scenen blir intressant. Varför minns Holm att Hannibal förlöser en elefant-hona, när det är en kvinna som blir förlöst i Ahlins bok? Likaså finns en vacker analys av en film med Simone Signoret, *Möte under stjärnorna* (*Casque d'or*) från 1952, där glappet mellan minne och faktiskt film på ett märkligt sätt bekräftar tolkningen. Även om den scen Holm minns inte befinner sig just på det ställe i filmen som hon trodde blir betydelsen av den ändå densamma, ett tecken på frihet och trots mot förtryckande strukturer. På så vis blev Holms eget minnesspratt också en tolkning av filmen. Flera texter innehåller också reflektioner kring frihet mot förtryck. En sådan läsning är jämförelsen mellan Lagerlöfs "Bortbytingen" och Doris Lessings *Det femte barnet*, liksom alla de böcker och filmer där cykeln blir ett tecken på frihet. Genom ett myller av texter, filmer, nyläsningar, omläsningar, i både förväntade och oväntade möten, spårar Holm gång på gång det ögonblick då konsten såväl tematiserar frihet som själv erbjuder en frihet för den som tar del av den.

Claudia Lindén

Hype. Bestsellers and Literary Culture. Red. Jon Helgason, Sara Kärrholm & Ann Steiner. Nordic Academic Press. Lund 2014.

Vad är en bästsäljare? Hur blir en bok till en bästsäljare? Dessa frågor och det kluster av frågor som omger dem har det ägnats åtskillig energi i utlandet åt att besvara. I Sverige har intresset varit mer sparsamt, men flera av de inhemska forskare som